

TEISĖS VAIDMUO PASAULINĖJE POLITIKOJE: IŠŠŪKIAI DEMOKRATIJAI

ALVYDA OBRIKIENĖ¹

Klaipėdos universitetas

ANOTACIJA

Pasaulinės politikos sąvoka paprastai vartojama globalizacijos epochoje pakitusiems tarptautiniams santykiams apibūdinti. Pokyčiai pasaulinėje politikoje lemia istorinį ginčą dėl realizmo ir liberalizmo teoretikų revizijos, kuriame atsiskleidžia šių dienų demokratijai kylantys iššūkiai. Ankstesnėse tarptautinių santykių teorijose buvo aiškiai išvelgiamas jėgos pagrindimas, vėliau teisės reikšmė išaugo, o globalios politikos kontekste šis dominavimas nebeaiškus. Straipsnyje siekiama nustatyti teisės įtaką dabartinei pasaulinei politikai, kur akivaizdi slinktis nuo valstybių tarpusavio santykių į globalų lygmenį, kuriam nebebūdingas tradicinis tarpvalstybinis bendravimas, be to, išsiplečia bendravimo sritys, įsitraukiant į sudėtingą ir daugialypį priklausomybių tinklą. Globalizacijos sąlygomis kinta nacionalinės teisės reikšmė, kuri lemia demokratijos „susitraukimą“, kartu ir naujus iššūkius demokratijai. Demokratijos plėtojimas siejamas su nacionaline valstybe, o pasaulinei politikai būdingesni galios santykiai, menkinantys demokratijos plėtrą globaliu lygmeniu. Galios santykiai lemia netolygius santykius, kurie didina atskirtį tarp valstybių, be to, ryškėjanti nelygybė sudaro naujus kliuvinius demokratijai. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** *teisė, pasaulinė politika, tarptautiniai santykiai, demokratija, liberalizmas, realizmas.*

JEL KLASIFIKACIJA: K33, K38.

DOI:

Įvadas

Jėgos ir teisės principų taikymo tiek valstybių viduje, tiek tarptautiniu lygmeniu istorinė raida gana ilga. Tarptautinių santykių teoretikai ir tyrėjai skiria realizmo ir politinio idealizmo tradicijas, būdingas tarpvalstybiniams santykiams, kur taikomi atitinkami jėgos ir teisės principai. Jėga ir teisė suvokiamos kaip du antagonistiniai pasaulinės tvarkos užtikrinimo būdai. Pasaulinė politika keičiasi, kyla naujų iššūkių, problemų, atsiranda ir naujų galimybių. Akivaizdu, kad senieji principai nebepajėgia užtikrinti pasaulyje tvarkos. Siekiant stabilumo, kūrėsi ir vis dar kuriasi tarptautinės organizacijos, kurių veikla nukreipta į specifinių tikslų įgyvendinimą ir gerovės siekimą, taip didinamas teisės sklaidos ir reglamentavimo mastas pasaulio erdvėje. Šaltasis karas gali būti interpretuojamas skirtingai, nesutariant, tai yra 50 metų karo ar taikos, jėgos ar susitarimo? Tačiau šis periodas parodo, kad net priešiškos, konfliktuojančios valstybės gali susilaikyti nuo tiesioginio jėgos naudojimo. Tad galima išvelgti tarptautinės teisės reikšmingumo išaugimą.

Tam tikrus šios temos aspektus yra nagrinėję įvairūs autoriai, kurių išvalgomis remiamasi šiame straipsnyje. Teisės reikšmė tarptautiniuose santykiuose grindžiama liberalizmo teorija, pateikiant ją kaip jėga grindžiamų santykių alternatyvą, tai savo darbuose analizavo H. Kelsen'as (2002), S. Katuoka (2014). Tačiau pasaulinę politiką veikia ir kitos teisės šakos, kurių įtaką analizavo Ch. A. Whytock'as (2018). Gilinant ir teisės ir pasaulinės politikos tarpusavio ryšį reikia įvertinti, kaip teisė veikia politiką ir kaip politika veikia teisę. E. Benvenisti (2018) tyrė demokratijai kylančius uždavinius kintančioje aplinkoje, siekdamas įvertinti teisės ir pasaulinio valdymo kontekstą.

¹ Alvyda Obrikienė – Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Viešojo administravimo ir politikos mokslų katedros asistentė, politikos mokslų doktorantė
Moksliniai interesai: demokratijos teorijos, demokratija, politinis dalyvavimas, socialinė nelygybė
El. paštas: alvyda.obrikiene@ku.lt
Tel. +370 616 722 57

Straipsnio tikslas – nustatyti teisės įtaką dabartinei pasaulinei politikai.

Objektas – teisės įtaka pasaulinės politikos tapsmui ir kaitai.

Tyrimas pradamas formuluojant pasaulinės politikos sampratą, atskleidžiant jos esmę. Tad taikomi mokslinės literatūros studijų, sąvokų aprašymo ir interpretavimo, dokumentų studijavimo, teiginių sistemini- mo bei vertinimo metodai. Lyginami skirtingų laikotarpių autorių darbai, taip ieškoma bendrų dalykų ir skirtumų vertinant teisės ir tarptautinių santykių bei teisės ir pasaulinės politikos ryšį. Jėgos ir teisės pokyčiai, tęstinumas vertinami taikant lyginamąjį metodą, kuris padeda išskirti būdingus panašumus ir skirtumus bei įvertinti trūkumus. Lyginamojo istorinio metodo taikymas leidžia nustatyti pakitusį teisės vaidmenį pasauli- nėje politikoje bei pagrįsti teisės svarbą pereinant nuo tarptautinių santykių prie pasaulinės politikos. Taikant apibendrinamąjį metodą formuluojamos išvados.

1. Pasaulinės politikos samprata

Vienas reikšmingiausių šiuolaikinės visuomenės transformacijos veiksnių – spartus XX a. pab. – XXI a. pr. globalizacijos procesas, skatinantis „pasaulinio masto informacinius, kultūrinius, finansinius, migracinius, kriminogeninius srautus“ (Krasin, 2006: 127). Šie procesai lemia ne tik pokyčius valstybių, kurios ilgą laiką lai- kytos pagrindiniais tarptautinių santykių subjektais, viduje, bet ir naikina socialinių sistemų uždaramą, skatina esamų šiuolaikinės pasaulinės sistemos veikėjų santykių kaitą bei naujų santykių atsiradimą. Didėjant įvairovei ir fragmentacijai, tiek žmonės, tiek valstybės, tiek kiti politiniai dariniai įsilieja į vis tampresnį, daugiau ryšių tu- rintį tinklą, kuris nebeleidžia veikti visiškai autonomiškai, o pokyčiai vienoje struktūroje lemia slinktis ir poky- čius kitoje. Tai lemia ir mokslinės terminologijos kaitą: vyraujanti nuomonė, kad tarptautiniai santykiai atitinka pasaulinius santykius, t. y. pasaulinė politika yra tai, kas peržengia nacionalinės valstybės vidaus politikos ribas (išskyrus asmens privataus gyvenimo dalykai), keičiasi, nes pasaulinėje politikoje veikia ne tik valstybės, bet ir kiti subjektai, kurių santykiai remiasi ne tik konkuravimu ir jėga, bet ir bendru susitarimu, bendradarbiavimu, kuris, išsiplėtojus tarpusavio priklausomybei, būtinas sprendžiant pasaulinio masto problemas. Globalizacijos sąlygomis būtina permąstyti demokratijos likimą, nes jos veikimas siejamas su nacionalinės valstybės ribo- mis. Įgyvendinti demokratiją tarptautiniu lygmeniu vis sudėtingiau. Demokratijos, kai pasaulinės politikos ir subjektai dalyvauja priimant sprendimus, užtikrinimas priklauso nuo galios pusiausvyros. Liberalizmo tarptau- tinių santykių teorija bendradarbiavimą grindžia teise ir demokratinėmis procedūromis, bet realiai svarbiausia išlieka galia. Globalizacija nėra tik didėjanti tarpusavio priklausomybė, ji gali būti vertinama kaip augančios pasaulio šalių nelygybės priežastis. Taigi kyla klausimas, kaip reikėtų suprasti *pasaulinės politikos* terminą?

Kaip minėta, vienas esminių pasaulinės politikos bruožų – naujų pasaulinės politinės sistemos dalyvių atsiradi- mas. *Tarptautinių* (angl. *international*) *santykių* terminas labiau tinkamas santykiams tarp tautų (angl. *nations*) (valstybių) nusakyti, tuo trapu *pasaulinės politikos* terminas yra talpesnis, apima ir kitus (nevalstybinius, transnaci- onalinius ir kt.) pasaulinės politinės sistemos subjektus, kuriems, anot Hideki Kan'o, būdingi šie bruožai: 1) gebė- jimas savarankiškai nustatyti savo tikslus ir interesus; 2) gebėjimas sutelkti žmogiškuosius ir materialinius išteklius šiuos tikslus įgyvendinant; 3) gebėjimas savo veiksmais paveikti valstybių santykius ar kitų nevalstybinių subjektų elgesį pasaulinėje sistemoje (Kan, 2003). Tai būdinga tiek tarpvyriausybiniams organizacijoms, regioniniams aljan- sams (pvz., Jungtinėms tautoms, Europos Sąjungai, NATO), tiek ir kitoms nevyriausybiniams organizacijoms (pvz., „Greenpeace“, „Human Rights Watch“ ir kt.), transnacionalinėms korporacijoms.

Pasaulinės politikos esmę atskleidžia ir jos darbotvarkė, kurią iliustruoja ir pakitusi tarptautinės teisės apimtis. Kaip pastebi Michael'as Akehurst'as ir Peter'is Malanczuk'as, nors „tarptautinės teisės vaidmuo tarptautiniuose santykiuose visada buvo ribotas, tačiau vargu ar galima teigti, kad nereikšmingas. Jos paskirties, tvarkant tarptau- tinę sistemą, svarba išaugo dėl vis didėjančios globalinės tarpusavio priklausomybės bei valstybių siekio, kad jų tarpusavio santykiai būtų reguliuojami abipusiškumo pagrindu“ (Akehurst, 2000: 30–31). Tarptautinės teisės regla- mentuojamos sritys apibūdina pasaulinės politikos turinį: „Tarptautinė teisė dabar apima plačias ir sudėtingas trans- nacionalinio pobūdžio sritis, įskaitant tokius dalykus kaip valstybių statusas, valstybių teisių perėmimas, valstybių atsakomybė, taika ir saugumas, kariavimo taisyklės, sutarčių, jūrų, tarptautinės laivybos teisė, diplomatinių santykių palaikymas, be to, tokius naujus dalykus kaip tarptautinės organizacijos, ekonomika ir plėtra, branduolinė energija,

oro teisė ir veikla kosminėje erdvėje, jūros dugno išteklių eksploatavimas, aplinkos apsauga, komunikacijos, galiausiai tarptautinė žmogaus teisių apsauga“ (Akehurst, 2000: 30–32). Be to, „tarptautinė teisė suteikia konceptualią struktūrą, kurioje stebima ir suprantama tarptautinė bendrija bei tarptautiniai santykiai. Valstybės, sienos, suvereniteto ir nepriklausomybės, pilietybės, karo, taikos ir neutraliteto idėjos – visos jos yra tikslios ir aiškios, nes yra teisės sąvokos“ (Collier, 2002: 32). Išsamesnis tarptautinės teisės poveikio pasaulinės politikos sampratai ir raidai tyrimas pateikiamas tolesniuose straipsnio skyriuose.

Su *pasaulinės politikos* terminu susijusi ir globalaus valdymo (valdysenos) sąvoka, kuri suvokiama kaip įstatymų, taisyklių ar reglamentų rinkinys, skirtas spręsti pasaulines problemas, kurių negali išspręsti pavienės nacionalinės valstybės. Anot O. Svitych'iaus, *globalaus valdymo* terminas priimtinesnis nei *tarptautiniai santykiai*, nes apima daugybę dalyvių pasaulinėje politikoje, neteikiant prioriteto valstybėms. Be to, globalus valdymas pasaulinę politiką suvokia kaip daugiasluoksnią sistemą, kurioje vietinis, regioninis, nacionalinis ir pasaulinis procesai negali būti atskirti vienas nuo kito. Globalus valdymas dėmesį skiria normoms, taisyklėms, standartams, kurie reglamentuoja socialinį aktyvumą (Svitych, 2014). Margaret'a P. Karns ir Karen'a A. Mingst pabrėžia, kad „globalus valdymas nėra globali vyriausybė: tai ne vieno pasaulio tvarka; tai ne viršus – apačia, valdžios hierarchinė struktūra. Tai daugiasluoksnis artimų veiklų, taisyklių, formalių ir neformalių, viešų ir privačių mechanizmų šiandieniniame pasaulyje valdymo rinkinys“ (Karns, 2009: 4). Įvardijamas ir globalaus valdymo nulemtas pokytis – prievartinės jėgos ir teisėtų taisyklių atskyrimas, tai didžiausią nuostabą keliantis bruožas, būdingas globaliam valdymui. Būtina pažymėti, kad globalus valdymas keičia jėgos ir teisės santykių pasaulinėje politikoje, suteikdamas platesnę raišką teisei.

Taigi pasaulinės politikos samprata suvokiama kaip naujas santykių lygis, kuris peržengia tarptautinių santykių ribas, apimdamas juos, kartu ir regioninį bei nacionalinį lygmenis. Globalizacijos procesų lemia ne tik pasaulinės politikos subjektų gausėjimą, bet ir jų tarpusavio ryšių įvairovę. Tarptautinės teisės reglamentavimo pokyčiai keičia ir globalios politikos turinį.

2. Teisės įtaka pasaulinei politikai

Tarptautinių santykių istorija atskleidžia pagrindinių konkuruojančių ir viena kitai oponuojančių realizmo ir liberalizmo teorijų debatus. Šiuose debatuose išryškėja pagrindiniai jėga bei teise pagrįstų tarptautinių santykių elementai.

2.1. Realizmas vs. liberalizmas: pagrindiniai bruožai

Realizmas laikomas ašine tarptautinių santykių teorija. Realizmo teorijos dominavimą nuolat ginčijo liberalų stovykla. Šiuose nesutarimuose sprendžiamas teisės ir jėgos dominavimo tarptautiniuose santykiuose klausimas. Liberalizmo požiūriui į žmogaus prigimtį būdingas žmogaus racionalumo vertinimas. Tarptautiniuose santykiuose tai išryškėja, kaip jėgos principų nuvertinimas tarptautinėje sistemoje. Liberalizmas tarptautinius santykius mato kaip bendradarbiavimo ryšius, o ne konfliktų lauką. Kitas požiūris ir į pasaulinės politikos modelį, kuris neapsiriboja tik tarpvalstybiniais santykiais, o apima nevyriausybinį organizacijų ryšius su visuomenėmis, taip pat ekonominius ryšius, liberalios demokratijos praktiką (Jackson, Sørensen, 2003: 105). Liberalai neneigia valstybės, kaip reikšmingo pasaulinės politikos veikėjo, svarbos, bet akcentuoja ir įvairias korporacijas, asociacijas, kolektyvinius darinius, be to, bendradarbiavimą laiko sėkmingesniu už nuolatinį konkuravimą bei tarpusavio konfliktus. Demokratijos vaidmenį ir likimą pasaulinėje politikoje atskleidžia realizmo ir liberalizmo teorijoms būdingi bruožai.

Demokratija be rinkimų neįsivaizduojama. Rinkimai papildo teisinę atskaitomybę. Tačiau skirtingai nei nacionaliniu, daug sudėtingiau rinkimai įgyvendinami pasaulinės politikos lygmeniu, tad dažniausia rinkėjai lieka tik stebėtojai, netekdami realaus balso ir galimybės skatinti pokyčius pasaulinėje politinėje dienotvarkėje (Benvenisti, 2018: 44). Demokratijos plėtrą skatina tarptautinės teisės siekis įtvirtinti teisinės valstybės principus, kurie garantuoja tam tikras demokratines vertybes. Tačiau būtina persvarstyti valstybės suvereniteto ribas, nes demokratijos plėtra ir išlikimas priklauso nuo žmogaus teisių įgyvendinimo ir valstybės suvereniteto suderinamumo (Held ir kt., 2002: 92–95).

Pagrindiniai realizmo ir liberalizmo skirtumai pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. Realizmo ir liberalizmo teorijų skirtumai

Bruožai	Realizmas	Liberalizmas
Pasaulio suvokimas	Pesimistinis. Karas gali būti valdomas, bet neeliminuojamas. Bendradarbiavimo kliūčių neįmanoma panaikinti, nes anarchinėje pasaulio tvarkoje neįmanoma pasitikėti kitais	Optimistinis. Karą išrado žmogus, todėl tai gali pakeisti švietimo reformos, laisvoji prekyba, ekonominė pažanga, gerovė, demokratija
Politikos paskirtis	Politika nukreipta į galios didinimą	Politika nukreipta į teisingumo didinimą
Veikėjai	Pagrindiniai veikėjai – valstybės	Pagrindiniai veikėjai – individai, žmonija, kaip visuma
Kaita	Pagrindiniai globalios politikos bruožai nekinta. Tokios blygybės kaip skurdas ir karas niekada nesibaigia	Pagrindiniai globalios politikos bruožai kinta, istorinei raidai būdinga pažanga
Požiūris į bendradarbiavimą	Anarchinė globalios politikos sistema lemia individualių ir kolektyvinių veikėjų konkuravimą	Individualūs veikėjai ir valstybės gali sąveikauti sprendžiant tokias kolektyvines problemas kaip pasaulinė tarša, skurdas, agresija
Nacionalinių interesų vaidmuo	Svarbiausia – didinti valstybės saugumą, nepaisant individų ar pasaulinių interesų. Daugiausia dėmesio skiriama didžiosios galios valstybėms (santykiui su jomis). Nepasitikima tarptautinėmis institucijomis, nes jų interesai gali skirtis nuo valstybės interesų arba jos gali siekti perimti valdžią iš valstybės	Valstybės egzistuoja, kad tarnautų individų interesams. Valstybių kišimasis į žmonių gyvenimą turi būti ribojamas. Laisvoji prekyba ir žmogaus teisės neturi priklausyti nuo valstybių interesų
Tarptautinės institucijos ir organizacijos	Valstybės turi būti autonomiškos ir nepriklausomos, jų suverenitetas negali būti ribojamas. JTO, tarptautinės sutartys ir kiti įsipareigojimai gali riboti autonomiją	Tarptautinės organizacijos (pvz., JTO, Pasaulio prekybos organizacija) stiprina taiką ir apdeda spręsti kolektyvines problemas
Saugumas	Karinis ir ekonominis saugumas yra pasaulinės politikos pagrindas. Pirmenybė teikiama gynybos biudžeto didinimui, o ne laisvos prekybos skatinimui, nes ji mažina nepriklausomybę	Žmonijos saugumo karinis saugumas negarantuoja. Saugumą lemia ir sveikatos apsauga, nes badas, benamystė, ligos, skurdas ir kiti dalykai trukdo didinti žmonių gerovę
Išlikimas esant anarchinei pasaulio tvarkai	Tik savo galios didinimas lemia išlikimą tokioje sistemoje	Anarchija yra pačių valstybių politikos pasekmė. Formalios ir neformalios žaidimo taisyklės riboja anarchijos laipsnį, daugiau dėmesio skiriama susitarimams, deryboms ir ekonominiam bendradarbiavimui

Sudaryta autorės, remiantis Richard, Mansbach, Kirsten, Taylor, 2012: 27–30.

Realistų požiūris į valstybių santykius tarptautinėje arenoje pateikiamas kaip „biliardo kamuolio“ modelis: valstybės tarptautinėje sistemoje, tarsi biliardo kamuoliai ant stalo, juda susidurdamos viena su kita. Jų tarpusavio sąveika dažniausia yra karinio ir saugumo užtikrinimo pobūdžio, nes jėga bei išlikimas yra pirminiai šalies interesai (Heywood, 2014). Taigi esminiai realistų globalios politikos elementai – jėga ir saugumas. Pasaulinė politika suvokiama kaip kova dėl jėgos, kur lyderiai privalo išlikti budrūs ir stengtis, kad nekiltų grėsmė valstybės saugumui bei išlikimui (Mansbach, Taylor, 2012: 11). Čia konfliktai ir šalių bendravimas nulemti jėgos pasiskirstymo tarp valstybių. Tolygus jėgos pasiskirstymas sukuria jėgų pusiausvyros sistemą, kuri garantuoja tvarką sistemoje. Jėgų pusiausvyra – tai tokia pasaulinės politikos tvarka, kai

valstybės stengiasi, kad viena jų nedominuotų. Siekiant nacionalinių interesų, vyksta derybos ir buriamasi į aljansus, vis dėlto pagrindinis valstybių užsienio politikos įrankis yra karinė galia. Kadangi tokioje sistemoje virš valstybių nėra jokios valdžios, pasaulinė politika yra savipagalbos (angl. *self-help*) sistema, kurioje valstybės gali remtis tik savo karine jėga (Baylis, 2014: 4).

Aštuntojo dešimtmečio pradžioje liberalai pasaulinę politiką pagrindė kaip „mišrių veikėjų modelį“, nes valstybės nebebuvo vienintelės reikšmingos veikėjos pasaulinėje politikoje. Išaugo transnacionalinių korporacijų (TNK), nevyriausybinų organizacijų (NVO), vyriausybinų organizacijų ir kitų nevalstybinių organizacijų ar net asmenų vaidmuo bei reikšmė pasaulinėje politikoje.

Politikos turinį formuoja naujos sritys, tokios kaip ekonominio augimo ir gerovės skatinimas, globalinio klimato atšilimo klausimai, masinio naikinimo ginklų kontrolė, pandeminių ligų gydymas bei užkardymas, tai viršija tik vienos valstybės galimybes. Valstybės, kokios galingos bebūtų, pavieniui nepajėgia šių klausimų išspręsti, tad priverstos veikti drauge, sutelkti kolektyvines pastangas. Valstybės yra suverenios ir nepriklausomos, bet jų tarpusavio priklausomybė didėja. Tad liberalai pasaulinę politiką suvokia kaip voratinklį, kuriame valstybės priverstos kooperuotis ir integruotis (Heywood, 2014).

Liberalai atmeta tai, kad karas yra natūrali pasaulinės politikos būseną. Pasak S. Smith'o, P. Owens ir J. Baylis'o, pasaulinė politika jiems yra kompleksinė sistema, kurioje derasi daug skirtingų veikėjų. Karinė jėga svarbi, bet ne vienintelė: nemažai dėmesio skiriama ekonominėms, aplinkosaugos, technologinėms problemoms. Tvarka – tai ne jėgų pusiausvyros rezultatas, o įvairių sąveikų, kurios apima valdymo susitarimus, teisę, sutartines normas, tarptautinius režimus ir institucines taisykles, visuma. Liberalai, skirtingai nei realistai, nuvertina suverenitetą, nes valstybės, būdamos juridiškai suverenios, turi derėtis su kitais veikėjais, kurie jų laisvę gali labai riboti. Priklausomybė liberalams yra pagrindinis pasaulinės politikos bruožas (Baylis, 2014: 5).

Veikėjų tarptautinėje sistemoje gausėjimas lemia jų tarpusavio ryšių sudėtingumą, tad teisė suteikia galimybę norminti tarpusavio santykius, kad būtų išvengta chaoso. Liberalų teorijoje susitarimas ir bendradarbiavimas įmanomas teisės dėka, o realistams teisės reikia tam, kad būtų legitimizuota jėga.

Aptarus liberalų tarptautinių santykių teoriją ir išryškinius esminius skirtumus su realizmo teorija, matomas jų priešiškas viena kitos atžvilgiu. Tačiau šiandieninė globali politika keičiasi. Pakito jėgos ir pasaulinės politikos santykis. Keičiasi teisės ir pasaulinės politikos tarpusavio santykis, nuo kurio vaidmens priklauso šiandieninės globalios politikos tvarka, stabilumas ir kaita.

2.2. Teisės ir pasaulinės politikos santykis

Teisės poreikis ir reikšmė pasaulinėje politikoje atrodo akivaizdi. Tačiau siekiant įvertinti teisės privalumus ir trūkumus, reikia išsiaiškinti, kiek ji pajėgi institucionalizuoti pasaulinę politiką ir kiek galbūt pasaulinė politika yra jos šaltinis.

2.2.1. Teisės ir politikos ryšys

Teisės ir politikos santykį analizavęs Ch. A. Whytock'as (2018) pažymi mokslinių tyrimų prieštaravimus. Nacionalinė teisė ir teismų sistema yra reikšminga, nes nuo nacionalinės teisės priklauso, koks nustatomas šalies santykis su tarptautinės teisės normomis (kas turi teisės viršenybę – tarptautinės normos ar nacionaliniai įstatymai), be to, nuo nacionalinės teisės priklauso šalies dalyvavimas tarptautiniuose konfliktuose bei šalies užsienio politika. Politologai, analizuodami skirtingas teisės rūšis, tiria naujas politikos kryptis. Jie atmeta „tarptautinės teisės ekspansionizmą“, stengdamiesi susieti nacionalinės, lyginamosios ir tarptautinės politikos sritis, kad galima būtų suprasti teisės ir politikos tarpusavio priklausomybę.

M. D. Bayles'as, tirdamas teisės ir politikos ryšį, skiria tris skirtingus tipus: empirinį (priežastinį), analitinį (definicinį), normatyvinį. Be to, aptaria skirtingas įtakos kryptis, t. y. kaip politika veikia teisę ir atvirkščiai (Bayles, 1982). Ar galima tai pritaikyti pasaulinei politikai? Empirinis teisės ir pasaulinės politikos ryšys gali būti suvokiamas primityviai: esamoms problemoms spręsti nustatomos teisės normos deklaracijų, sutarčių, įsipareigojimų ir kt. pavidalu, siekiant išlaikyti pasaulinę tvarką. Politikai teisė būtina kaip jos legitiminė priemonė.

W. Sandholtz'is ir Ch. A. Whytock'as teisės ir politikos santykį analizavo vertindami šiuos kintamuosius: taisyklių kūrimas, taisyklių interpretavimas (suvokimas), sprendimų priėmimas, sprendimų įgyvendinimas, teisės kaita (2017: 13).

A. Vaišvilos teigimu, „teisė yra socialinis interesas, paverstas visuotinai privalomo elgesio taisykle, skirta norminti žmonių elgesį, derinti priešingus interesus“ (Vaišvila, 2000: 57). Kokios jos galimybės norminti elgesį pasaulinėje politikoje? Siekiant atsakyti į šį klausimą, reikia suvokti, kokie interesai sutelkti pasaulinėje politikoje, ką siekiama įtvirtinti teisės normomis ir kokius santykius tarp pasaulinės politikos subjektų sukuria teisės norma. Remiantis B. Buzan'u, saugumą anarchinėje sistemoje garantuoja pagrindiniai teisės principai: „Abipusis suverenios lygybės pripažinimas ir su tuo susijusi tarptautinė teisė (...) nacionalinio apsisprendimo teisė ir teritorinių ribų neliečiamumas (...) jėgos nenaudojimas sprendžiant ginčus, (...) nesikišimas į kitų vidaus politikos reikalus“ (Buzan, 1997: 229).-

Tiriamas teisės poveikį pasaulinei politikai, reikėtų analizuoti tarptautinę teisę. Remiantis H. Kelsen'u, „tarptautinė teisė yra „teisė“, jeigu ji yra prievartinė tvarka, t. y. tam tikra visuma normų, tam tikrus faktus, kaip deliktus, kuriuos ši tvarka apibrėžia kaip priežastis, susiejanti su prievartos aktais (sankcijomis) kaip pasekmėmis ir taip reguliuojanti žmonių elgesį“ (Kelsen, 2002: 258). Nors tarptautinės teisės taikomų sankcijų veiksmingumas tebediskutuotinas, jos svarba tarptautiniams santykiams neabejotina. Kaip pastebi M. Akehurst'as ir P. Malanczuk'as, tarptautinės teisės „paskirties, tvarkant tarptautinę sistemą, svarba išaugo dėl vis didėjančios globalinės tarpusavio priklausomybės bei valstybių siekio, kad jų tarpusavio santykiai būtų reguliuojami kuo didesniu abipusiškumo pagrindu (Akehurst, Malanczuk, 2000: 30–31). Tai, kad citatoje įvardijama tarptautinė sistema, nereiškia, jog jos subjektai yra tik valstybės.

Tarptautinės teisės specifiškumas pasireiškia tuo, kad viršnacionaliniuose santykiuose virš valstybių nėra valdžios. Kritikai dažnai kaip pagrindinį argumentą pateikia tai, kad tarptautinė teisė yra ne teisė, nes nėra įstatymų leidžiamosios valdžios. Vykdamas vidaus politiką valstybės valdžia disponuoja prievartos monopolium, kurio viršnacionalinėje sistemoje nėra. Tarptautinėje sistemoje funkcionuoja horizontalioji teisės sistema, pagrįsta abipusiškumu ir sutarimu, o ne įsakymais, paklusnumu ar prievarta (Buzan, 1997: 229). Tam pritaria ir A. Wendt'as, teigęs, kad tarptautinę sistemą būtina tirti sistemų teorijos kontekste, nes „šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje politinė valdžia formaliai organizuota dvišakiu principu: vertikaliai valstybių viduje („hierarchija“) ir horizontaliai – tarp jų („anarchija“)“ (Wendt, 2005: 23–24). Tačiau tarptautinio baudžiamojo teismo įkūrimas praplečia teisės veiksmingumą globaliu lygmeniu. Formuojasi „nauja teisinė sistema, kuri susiaurina ir apriboja valstybių suverenitetą, nustato pagrindines karo bei taikos meto veiksmų normas ir vertybes. Tai ir yra vadinamosios besiformuojančios kosmopolitinės teisės sistemos pagrindas. (...) nauja globali politika nustato naujus teisinius santykius bei politinių bendruomenių realizavimo ir kontrolės reikalavimus (...) Tarptautinė teisė yra lyg priemonė, padedanti kurti politiką ir nustatyti jos kryptis bei ribas“ (Katuoka, 2014: 17). Taigi politikos turinys priklauso nuo teisės, nes teisės normos reglamentuoja, kas dalyvauja pasaulinėje politikoje, kaip naudojama galia ir reiškiasi įtaka, kur kuriama bendra teisė ir kas tame procese dalyvauja, kaip sukurti teisės normų reikalavimai deleguojami bei kaip priverčiama jiems paklausti. Teisės svarba didėja, nes vis daugiau sričių tenka teisiškai reglamentuoti.

Pasaulinėje politikoje reikšminga ne tik tarptautinė viešoji teisė. Ch. A. Whytock'as siūlo įvertinti ir užsienio santykių teisės (angl. *foreign relations law*) bei įstatymų kolizijos (angl. *conflict-of-laws*) instituto privatinėje tarptautinėje teisėje reikšmę tarptautiniams santykiams. Užsienio santykių teisė apima: 1) nacionalines teisės normas, kurios daro įtaką tarptautinei viešajai teisei ir lemia jos poveikį valstybės viduje, taip sukuria tarptautinės teisės pamatą; 2) valstybės konstitucines normas, kurios reglamentuoja karinės jėgos naudojimą ir gali turėti didesnę poveikį valstybėms nei tarptautinės teisės normos šioje srityje; 3) nacionalinės teisės normos, nustatančios sąlygas, kaip valstybė veiks transnacionaliniu lygmeniu. Taip suvokiama užsienio santykių teisė gali vaidinti didesnę vaidmenį pasaulinėje politikoje nei tarptautinė teisė.

Tarptautinėje privatinėje teisėje svarbus ir įstatymų kolizijos institutas, nes jį sudarančios normos nustato, kuri valstybė vykdys konkretaus transnacionalinio veiksmo priežiūrą, taikydama savo teisę bei panaudodama teismus, sprendžiant ginčus, kurie kyla dėl šio konkretaus transnacionalinio veiksmo (Whytock, 2014). Tai reiškia, kad viena valstybė gali priversti vykdyti sprendimus kitą valstybę. Tai dar glaudžiau susieja teisės ir pasaulinės politikos sritis, ypač kai daugėja bendravimo formų bei subjektų.

2.2.2. Teisės veiksmingumo pasaulinėje politikoje probleminiai aspektai

Tarpusavio susitarimai, naujos priklausomybės formos tarsi eliminuoja jėgos svarbą pasaulinėje politikoje. Stebimas tarpusavio priklausomybės didėjimas tarp pasaulinės sistemos subjektų, tai keičia bendravimo formas pasaulinėje politikoje. Atsiranda naujų tarptautinio bendradarbiavimo subjektų, formali tarptautinė teisė turi galimybę peraugti į pilietinę globalią politiką. Sėkmingą jos įgyvendinimą ir veikimą garantuotų aktyvi pasaulinė pilietinė visuomenė.

Šiandieninė pasaulinė politika neįsivaizduojama be tarptautinių organizacijų ir čia galima ieškoti teisės veiksmingumo. Kadangi tarptautinėje sistemoje, skirtingai nei valstybės viduje, nėra valdžios ir pavaldumo santykių, būtinas laisvanoriškas susitarimas, tačiau ar įmanoma atrasti universalias vertybes, kurios leistų susitarti skirtingiems pasaulinės politikos veikėjams? Kuo šiuo atveju yra ar gali būti reikšminga teisė?

Kurį laiką manyta, kad JAV galėtų būti pavyzdys dėl savo galios ir jos propaguojamos vertybės turėtų tapti universaliosiomis tarptautinėje arenoje formuojant liberalią ekonominę pasaulio tvarką. Subyrėjus Sovietų Sąjungai tikėta „istorijos pabaiga“, kai liberalios demokratijos vertybės įsitvirtina visame pasaulyje, neįvyko. Sugriuvus Berlyno sienai buvusi priešprieša tarp Rytų ir Vakarų blokų išnyko. Bent jau tapo ne tokia akivaizdi ir grėsminga. Tačiau dabar vis dažniau minima Šiaurės ir Pietų dimensija, kuria įvardijama priešprieša tarp sparčiai besivystančių Šiaurės šalių ir skurstančių šalių pietuose. Skirtumai tarp Šiaurės ir Pietų valstybių vis didėja. Nors šiuolaikinė pasaulinė ekonomika integruota kaip niekada anksčiau, besivystančioms šalims nesiseka priartėti prie išsivysčiusių, o labiausiai skurstančios šalys atsilieka dar labiau. Iš tikrųjų tik nedidelė grupė industrinių ir socialiai turtingų valstybių supanašėjo tiek pajamų, tiek socialinės raidos požiūriu. Globalizacijos procesai padėjo pasauliui suartėti, bet vienodėjimo klausimas išliko keblus. „Tarptautinė sistema pasirodė gana atspari ideologiniam homogeniškumui ir pakankamai vaisinga kurdama politinės diferenciacijos pagrindą“ (Buzan, 1997: 203). Be to, skirtingumas pateisina anarchinės tarptautinės sistemos egzistavimą. Išsiplėtoję priklausomybės santykiai sukūrė arba pagilino esamas problemas: padidėjo takoskyra tarp išsivysčiusių ir atsilikusių pasaulio dalių. Vis auganti Šiaurės ir Pietų priešprieša pirmą kartą pasireiškė 1971–1972 derybose tarp OPEC (Naftą eksportuojančių šalių organizacija, angl. *Organization of Petroleum Exporting Countries*) ir tarptautinių naftos bendrovių dėl aukštesnės naftos kainos. OPEC sėkmė pirmosiose realiose derybose naftos problemą perkėlė į pasaulinės politikos centrą.

B. Buzan'as sprendžiant Šiaurės ir Pietų problemas vertina Jungtinių Tautų organizacijos (JTO) veiklą ir siekius. JTO pasaulinės politikos lygmeniu išreiškia silpnos valstybės problemą, suvokiama, kad tarptautinis saugumas iš dalies priklauso nuo silpnų valstybių politinės ekonomijos stiprinimo (Buzan, 1997: 206–207).

JTO svarba pasaulinėje politikoje parodė pasaulio tvarkos kitimo tendencijas – tarptautinių organizacijų tapsmą tarptautinės sistemos subjektais. Tarptautinių organizacijų atsiradimas keičia pasaulio tvarkos turinį ir prisideda prie pasaulinės politikos bei teisės bendradarbiavimo, nes tiek tarptautinių organizacijų sukūrimas, tiek jų santykiai pasaulinėje sistemoje nebūtų įmanomi be teisės.

Pasaulinio masto tarptautinių tarpvyriausybinių organizacijų narės yra įvairių pasaulio regionų valstybės, o regioninių – paskirų pasaulio regionų valstybės, ir jos sprendžia atitinkamai pasaulio ar regiono problemas. Pasaulinio masto organizacijų nėra daug. Būdingas pavyzdys yra JTO. Besikeičiančioje pasaulinėje politikoje tarptautinės organizacijos tampa vis svarbesnės, nes siekia spręsti pasaulinio masto problemas, jos laikomos institucijomis, kurios gali priimti sprendimus, į jas žiūrima kaip į pasaulio vyriausybės užuomazgas (Žalimas, 2001: 17). Su tarptautinėmis organizacijomis siejama visos tarptautinių santykių sistemos pertvarka ir transformacija.

Vykstant pokyčiams, teisės reikšmė auga. Praktika rodo, kad praeito amžiaus dešimtojo dešimtmečio pradžioje kilę lokaliniai konfliktai, peržengę pavienių valstybių sienas, lėmė valstybių žlugimą (angl. *failed states, fragile states*²). Žlugusios valstybės nebegali egzistuoti kaip stabilūs valstybiniai dydžiai, šių valstybių gyvenimą reguliuoja tarptautinė kontrolė, vykdoma nuolatinė tarptautinė priežiūra. Žlugusių valstybių nacionaliniai interesai varžomi tarptautinio įsikišimo priemonėmis. Istorija liudija, kad atsiradę nacionali-

² Taikos fondo organizacijos kasmet pateikia žlugusių valstybių indeksą, įvertinus ekonominius, politinius ir socialinius parametrus. Prieiga internete: <http://fsi.fundforpeace.org/map/2015heatmap.png>

niai hegemonai kompromituoja nacionalinio neutralumo principą, todėl pateisinamas tarptautinis įsikišimas, galimas ir jėgos pavidalu: siekiant stabilumo pasaulyje laikomas teisėtu ir legitimiu, pvz., Sudano, Sirijos atvejai. Tačiau ar nekyla pavojus pagrindiniams tarptautinės teisės principams: valstybių suverenos lygybės, valstybių savarankiškumo, draudimo grasinti jėga principams?

Tai kritikuoja A. Vaišvila, kalbėdamas apie demokratijos ir Vakarų teisės krizę: „Ignoruojant žmogaus teisių universalumą ir visų teisės subjektų lygiateisiškumą, siekiama skirstyti suverenas valstybes į „teisingas“ ir „problemiškas“, kvestionuoti „problemiškų valstybių“ teisę būti tarptautinės teisės subjektu, bombardavimais žudyti (...) Branduolinį ginklą leidžiama susikurti Izraeliui, leidžiama jį kurti Indijai, Pakistanui, jau nekalbant apie pačias JAV ir Vakarų šalis, bet neleidžiama jo susikurti kitoms šalims, kad joms galėtų diktuoti jėgos persvarą turinčios. (...) Jei lygiateisiškumas, kai jo tarptautiniuose santykiuose reikalauja silpnoji pusė, tampa ne teisės principu, o „įžūlumu“, tai reiškia, kad kėsinamasi ne į atskirą tarptautinės teisės straipsnį, o į tarptautinę teisę apskritai“ (Vaišvila, 2009: 88–152). Citatoje matoma, kad teisė tampa stipriųjų įrankiu. A. Vaišvila tame išvelgia pavojų ir netgi grįžimą prie jėgos kulto: „Atsisakinėjant nuo lygiateisiškumo kaip vieno svarbiausio teisės principo, teisė iš tiesų turi neišvengiamai tapti fragmentiška ir subjektyvi. Ji turi būti vėl tapatinama su įstatymu, kuriame jėgos persvarą turinčios valios, kuri kiekvienu momentu gali varijuoti pagal grupinės naudos valdomą situaciją. Keliant į pirmą vietą ne teisę, o įstatymą, būtinai turi slopti kalbos apie teisę ir teisingumą, nes teisingumas įstatymui nėra privalomas tokiu pat mastu kaip teisė. Teisinė praktika tada vėl turi grįžti prie pozityvistinės teisės sampratos“ (Vaišvila, 2009: 88–152).

Dabartinis perėjimas vyksta iš tradicinių valstybinių dydžių į pasaulinės politikos lygmenį, kur derinami globalūs interesai. Tarptautinė teisė globalų lygmenį gali pasiekti esant globaliai pilietinei visuomenei. Tačiau čia matoma idealo, į kurią orientuojasi liberalizmo teorija ir realybės, kurią pabrėžia realizmas, perskyra: pavojus, kad tarptautinė teisė tampa valdžios įrankių „nedidelės valstybių grupės“ rankose, kuri pasaulį valdo savo galią paversdama teise. Didėjantis atotrūkis tarp Šiaurės ir Pietų, nesuderinamumas tarp Rytų ir Vakarų pasireiškia ir kultūrine, ir socialine-ekonominė prasmėmis. Pasaulinė pilietinė visuomenė tokiu atveju išlieka tik pageidaujama, geriausiu atveju – moraliniu imperatyvu, o ne realiu tarptautinės teisės veikimo mechanizmu. Tarptautinė legitimacija yra būtina, o pagrindinis ir lemiamas tarptautinio pripažinimo kriterijus – tarptautinis saugumas ir stabilumas (pvz., remiantis B. Buzan’u čia ir slypi transformacijos esmė).

Pilietinės visuomenės svarbą aptarė ir V. Šlapkauskas, išryškindamas teisės socialinę paskirtį saugoti ir ginti žmogaus teises bei pareigas, sudaryti teises visuomenės raidos galimybes, kurių įgyvendinimas užtikrintų geresnę socialinio gyvenimo kokybę. Pilietinę visuomenę jis suvokia kaip visumą skirtingų nevyriausybinų institucijų, pakankamai stiprių, kad tarnautų kaip atsvara valstybei ir, jai netrukdydama, atliktų taikdario bei arbitro vaidmenį tarp pagrindinių interesų grupių, stabdytų jų siekį dominuoti ir atomizuoti visuomenę (Šlapkauskas, 2006: 29–36). Pilietinė visuomenė, kaip atsvara valstybei, ir jos valdžia suvokiama nacionaliniu lygmeniu, bet galima kalbėti ir apie globalią pilietinę visuomenę. Chris’as Brown’as skiria vieningo pasaulio atsiradimo procesą ir bendruomenės, turinčios bendrą tapatybę, formavimosi procesus. „Kad pradėtų formuotis bendruomenė, būtinas bendrų interesų ir bendros tapatybės suvokimas (...) tai akivaizdu kalbant apie ekonominę priklausomybę (...) materialius veiksnius, tokius kaip vartotojiškų interesų bendrumas, (...) globalinė bendrų mokslo metodų, galbūt net racionalumo standartų plėtra“ (Brown, 2000: 96–97).

Jau minėta, kad universalumo ir homogeniškumo nebuvimas tarptautinėje sistemoje, viena vertus, sukelia problemų, kita vertus, padeda išlaikyti anarchinę sistemos tvarką. Tokios sistemos pranašumas – nesant lyderio pozicijas užimančio subjekto, nėra hierarchinių santykių, nepriklausomos valstybės yra suverenos be aukštesnės valdžios ir tai garantuoja jų lygybę. Tačiau ar įmanoma surasti bendrą universalų vardiklį, tinkantį pasaulinei politikai, dėl kurio sutartų visi dalyviai? Universaliausia vertybe galima būtų laikyti žmogaus teises, kurios dažnai siejamos su demokratija. M. Akehurst’o ir P. Malanczuk’o teigimu, žmogaus teisės tebėra vystymosi stadijoje, jei kalbame apie jas pasauliniu mastu. Jos labai bendros: asmuo turi būti apsaugotas, tarptautinė bendruomenė turi prisidėti prie šios apsaugos. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, priimta 1948 m., buvo tik siektinas idealas, ji nevertė valstybių imtis priemonių, kad užtikrintų veikimą, tik įpareigojo skatinti užtikrinti žmogaus teises. Vėliau tikslinant, plečiant ir siekiant padaryti principus privalomais, priimti: Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas; Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas; Vaiko teisių

konvencija (1989 m.). Žmogaus teisių pagrindu plėtojama tarptautinė humanitarinė teisė. Diskutuojama, kaip žmogaus teisių klausimas išplito tarptautiniu mastu ir tapo tarptautine paprotine teise bei visuotinai privalomu principu. Vis dar sutariama, kad žmogaus teises reikia plėtoti ir tobulinti jų įgyvendinimą (Akehurst, 2000: 260–267). Ch. Brown'as pabrėžė Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos svarbą, nes tai buvo precedentas, kad tarptautinė bendruomenė gali susitarti ir priimti bendrus iki tol nematyto masto sprendimus, nè vienas tarptautinės bendruomenės susitarimas nepadarė tokios įtakos valstybės nacionalinei politikai (Booth ir kt., 2002: 114). Nors problemų ir čia nestinga, nes, pasak Ch. Brown'o, liberalų tikslas „universalizuoti“ žmogaus teises yra nesusipratimas, kadangi jos yra tik tam tikros visuomenės produktas. Visuomenės, kurios valstybė veikia „konstituciškai“, t.y. laikydamosi įstatymų, atskirai nuo pilietinės visuomenės ir šeimos, kurioje privati ir vieša sritys aiškiai atskirtos. Visuomenės, kuriose gerbiamos žmogaus teisės, yra labiau civilizotos ir saugios nei tos, kuriose žmogaus teisės negerbiamos. Tačiau žmogaus teisės yra simptomas, o ne visuomenės atsiradimo priežastis, t. y. visuomenė sukuria žmogaus teises, o ne atvirkščiai (Booth ir kt., 2002: 120).

Žmogaus teisės, nors susiejo daugelį valstybių ir visuomenių, dar nėra visa apimančios ir išlieka siekiamu tikslu. Nereikia pamiršti, kad žmogaus teisės, kaip universaliausias teisės principas, turi savyje ir jėgos apraiškų. „Žmogaus teisių visuotinumumas yra ideologija, kuri slepia vakarietišku vertybių brukimą“ (Booth ir kt., 2002: 52). Tačiau, siekiant pagrįsti žmogaus teisių universalumą, aiškinama, kad žmogaus teisių kultūros nereikėtų aiškinti tik politiniais jėgos terminais, t. y. kaip Vakarų dominavimo. K. Miliauskaitė svarsto žmogaus teisių dichotomiją, kurią lemia kultūrinis reliatyvizmas: „Stiprus reliatyvizmas teigia, kad žmogaus teisės yra Vakarų civilizacijos idealas, todėl netinka Nevakarų visuomenėms. Silpnas reliatyvizmas pripažįsta, kad žmogaus teisių prigimtis yra universali, tačiau nacionaliniai ir regioniniai ypatumai ir įvairūs istoriniai, kultūriniai ir religiniai Vakarų ir Nevakarų visuomenių skirtumai turėtų daryti įtaką tarptautinių normų nustatymo procesams, vertinant Nevakarų valstybes, ir taip praturtinti žmogaus teisių sampratą“ (Miliauskaitė, 2004: 90). Kita vertus, minėta autorė švelnina Vakarų ir Rytų priešpriešą, keliamą dėl žmogaus teisių: „Teisių universalizmo ir kultūrinio reliatyvizmo konfliktas yra perdėtas. Žmogaus teisės yra universalios tarpkultūrinės vertybės, todėl žmogaus teisių sąvoka yra visuotinė ir bendra, t. y. universali vertybė. Žmogaus teisių doktrina yra vakarietiška pagal kilmę, bet ne pagal pritaikomumą“ (Miliauskaitė, 2004: 52).

Teisės reikšmė nuolat kintančioje pasaulinėje politikoje didėja, tačiau problemos, kurias turi spręsti šių dienų pasaulinės politikos dalyviai, rodo, kad nemažai iššūkių dar laukia ateityje.

Išvados

Pasaulinė politika – tai nuolat kintantis, kokybiškai naujas politinių procesų lygis, kuriame šalia valstybių, kaip pagrindinių subjektų, dalyvauja ir kiti subjektai, tokie kaip tarptautinės, transnacionalinės, nevyriausybinės organizacijos. Pasaulinė politika apima nacionalinį, regioninį, tarptautinį ir pasaulinį lygmenis.

Pasaulinės politikos reikšmė išaugo, kai pavienės valstybės nebepajėgė išspręsti joms kylančių problemų. Prie to, be abejo, prisidėjo globalizacija, lėmusi slinkti nuo išimtinai į valstybę orientuotos politikos prie bendradarbiavimo ir tarpusavio įsipareigojimo pagrįstų ryšių. Globalizacijos procesams veikiant ne tik daugėja pasaulinės politikos subjektų, bet ir didėja ryšių tarp jų įvairovė, be to, formuojasi ir nauji galios santykiai dėl atsirandančios beprecedentės nelygybės. Teisės dėka šiuos ryšius įmanoma reglamentuoti ir kontroliuoti.

Tarptautinės politikos transformacija verčia iš naujo apibrėžti pasaulio tvarką. Išaugusi tarpusavio priklausomybė pasaulio politikoje keičia bendravimo formas. Laikui bėgant jėgos ir teisės dominavimas pasaulinėje politikoje kito: iš pradžių dominavo jėga, vėliau triumfavo teisė, kurią pagrindė liberalizmo tarptautinių santykių teorijos atstovai. Naujoje pasaulinėje politikoje teisė ir jėga tampa sinerginiu junginiu, kur jėga nukreipiama įgyvendinti teisę, siekiant užtikrinti stabilumą pasaulinėje sistemoje. Vykstanti kaita yra kompleksinė, nes tarptautinius santykius keičia pasaulinė politika, be to, keičiasi teisės ir jėgos tarpusavio santykis: anksčiau teisė atliko jėgos legitimacijos funkciją, o šiandien jėga pasitelkiama tam, kad teisė būtų veiksminga, kartu teisė pasitelkiama, siekiant riboti jėgą, taip didinama jos svarba pasaulinėje politikoje.

Teise paremto tarptautinių santykių reguliavimo šalininkai įsitikinę, kad jėgą pasaulinėje politikoje gali pakeisti teisė, ji turėtų užtikrinti sistemos stabilumą ir taiką. Žlugus bipoliarinei pasaulio sistemai, kuri lai-

kyta teisės ir demokratijos triumfu, pasaulinėje sistemoje pradėta ieškoti, kas galėtų tapti universaliu matu, vertybe, susiejančia visą pasaulinę sistemą. Kol kas nei demokratijai, nei žmogaus teisėms to padaryti nepavyko, bet pasaulio pilietinės visuomenės tapsmas turi galimybę įtvirtinti teisės dominavimą pasaulinėje politikoje, jei tik pajėgs susitarti ir kartu spręsti šių dienų problemas, tokias kaip terorizmas, klimato ir aplinkosaugos būklė, atotrūkis tarp išsivysčiusių ir besivystančių valstybių, ligų ir pandemijų kontrolė. Demokratijos plėtra globaliu lygmeniu susiduria su iššūkiais, nes demokratija vis dar siejama su nacionaline valstybe, jos plėtra priklauso nuo tarptautinės teisės ir valstybės suvereniteto suderinamumo.

Pasaulinei politikai reikšminga ne tik tarptautinė viešoji, bet ir užsienio santykių teisė (angl. *foreign relations law*), tarptautinė privatinė teisė, nes šios teisės šakos reglamentuoja ir nustato politinio proceso dalyvių elgesį bei tikėtiną jo raišką globaliu lygmeniu, tad siekiant įvertinti demokratijai kylančius iššūkius reikia išsamesnės paskirų nacionalinės teisės šakų analizės.

Literatūra

- Akehurst, M., Malanczuk, P. (2000). *Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
- Bayles, M. D. (1982). *Law and politics*. Prieiga internete: <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/3/1014/14.pdf>
- Baylis, J., Smith, S., Owens, P. (2014). *The Globalization of world politics*. Oxford University Press.
- Benvenisti, E. (2018). *EJIL Foreword: Upholding Democracy Amid the Challenges of New Technology: What Role for the Law of Global Governance?* Global Trust Working Paper Series. Prieiga internete: <https://www.law.cam.ac.uk/people/academic/eyal-benvenisti/76742>
- Booth, K. at al. (2002). *Human Rights in Global Politics*. Cambridge University Press.
- Brown, C. (2000). Tarptautinė politinė teorija ir pasaulio bendruomenės idėja. *Tarptautinių santykių teorija šiandien*. Vilnius: Algravė, p. 94–108.
- Buzan, B. (1997). *Žmonės, valstybės ir baimė*. Vilnius: Eugrimas.
- Collier, J., Lowe V. (2002). *Ginčų sprendimas tarptautinėje teisėje: institucijos ir procedūros*. Vilnius: Eugrimas.
- Heywood, A. (2014). *Global politics*. Palgrave Macmillan. Prieiga internete: https://he.palgrave.com/resources/sample-chapters/9781137349262_sample.pdf
- Held, D. et al. (2002). *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai.
- Jackson, R., Sørensen, G. (2003). *Introduction to international relations: theories and approaches*. Oxford University Press.
- Kan, H. (2003). Actors in world politics. *Government and politics*, Vol. 2. Prieiga internete <http://www.eolss.net/sample-chapters/c04/e6-32-05-03.pdf>.
- Karns, M. P., Mingst, K. A. (2009). *International organizations: the politics and processes of global governance*. Boulder London: Lynne Rienner publishers.
- Katuoka, S. (2014). Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės santykio problemos. *Transnacionalinės teisinės sistemos – santykio ir sąveikos problemos. Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.
- Kelsen, H. (2002). *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas.
- Mansbach, R. W., Taylor, K. L. (2012). *Introduction to global politics*. Routledge: London and New York.
- Miliauskaitė, K. (2004). Žmogaus teisių dichotomija: universalija ar partikuliarizmas? *Jurisprudencija*, Vol. 54 (46), p. 82–93.
- Svitych, O. (2014). *International relations vs global governance*. Prieiga internete: <https://www.opendemocracy.net/oleksandr-svitych/international-relations-vs-global-governance>
- Šlapkauskas, V. (2006) Teisės socialinės prigimties ir paskirties pilietinėje visuomenėje ryšys. *Jurisprudencija*, Vol. 68(8), p. 29–36.
- Vaišvila, A. (2009). Demokratija ir teisė tapatumo požiūriu. *Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Vaišvila, A. (2000) *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
- Wendt, A. (2005). *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas.
- Whytock, Ch. A. (2018). From International Law and International Relations to Law and World Politics. Prieiga internete: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3170066.
- Žalimas, D. ir kt. (2001) *Tarptautinės organizacijos*. Vilnius: Justitia.
- Sandholtz, W., Whytock, Ch. A. (2017). *Research Handbook on the Politics of International Law*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elger Publishing.
- Красин, Ю. А. (2006). Метаморфозы демократии в изменяющемся мире. *Полис*, № 4, с. 127–138.

THE ROLE OF LAW IN GLOBAL POLITICS: CHALLENGES FOR DEMOCRACY

ALVYDA OBRIKIENĖ
Klaipeda University (Lithuania)

Summary

The article explores the theoretical foundations of the influence of law on global politics. The aim of the study is to determine the influence of law on current global politics, which is moving from international relations to a global level. In order to achieve this goal, the paper analyses the changing concept of global politics, which has been driven by processes of globalisation. New entities are emerging in the global system that are leading to changing forms of communication, and an increase in interdependence and commitment. Therefore, the question of the incompatibility of democracy arises, for democracy is associated with the nation state, taking into account that at the global level there are undemocratic power relationships. Within these relationships, the efforts to develop world governance often involve a reduction in democracy.

The influence of law on global politics is explored by using basic theories of international relations highlighting the differences between the *realism* and *liberal theories* of international relations. The relationship between law and global politics has shown an increase in the importance of law, yet the separation of power and law is not enough to achieve stability and order. The harmonisation of power and the principles of law are necessary, since power and law are complementary, and only the relationship between them is changing, since law was formerly a means of justifying force; and on the other hand, power is directed at the exercise of law. This compatibility makes it possible to guarantee stability in today's global politics.

The results reveal that throughout history, the dominance of power and law in global politics has evolved. Power has dominated, and then law has triumphed. In the era of globalisation, the relationship between law and power becomes complex, whereas in the past, law has been used to perform a function of the legitimisation of power. However, today force is used to make law effective, and at the same time law determines the limitation of power.

KEY WORDS: *law, world politics, democracy, international relations, liberalism, realism.*

JEL CODES: K33, K38.

Gauta:

Priimta:

Pasitaryta spaudai: